
*П.М. Петровський,
докторант Львівського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентіві України*

ФІЛОСОФСЬКА МЕТОДОЛОГІЯ І ПРОБЛЕМИ ПРОДУКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІЙНОСТІ

Поряд із віковою філософською традицією осягнення дійсності через формування її узагальнених форм існує глибинне прагнення людини краще усвідомити свої можливості, зрозуміти даність як власний потенціал творення нових форм. Практично кожна філософська школа стверджує певний спосіб ставлення людини до дійсності, є органічно узгодженою із системою особливих методик, методів, дій тощо. З погляду сучасних концепцій нарративного ставлення до дійсності може виникнути заперечення, що це не зовсім так, що філософія лише відтворює дійсність. Проте навіть епістемологічний пошук часткових істин має преформативний характер, впливає на позицію суб'єкта щодо тих чи інших подій, визначає діапазон його реагування на певну пізнану ситуацію. Тим самим варто констатувати, що у філософії існує потужний методологічний потенціал розв'язання складних проблем людської діяльності, що, зокрема, успішно застосовується у соціально-політичній практиці та управлінні.

Водночас рівень впровадження методологічних досягнень в Україні є досить слабким. Більше того, політиками і можновладцями демонструється наростаюча тенденція нехтування методологічною культурою розв'язання складних соціальних проблем, скептичне ставлення до наукового обґрунтування політичних рішень. Методологічний нігілізм породжує практику використання гірших форм управління, таких як метод проб і помилок, поверхове запозичення досвіду інших країн, використання стереотипів та застарілих моделей розвитку тощо. Окремі приклади звернення до існуючих методологій демонструють фрагментарність, редукцію розв'язання складних проблем до часткових методик. Так, найбільш поширеними прикладами можуть бути звернення до історичних аналогій, романтична патетика тощо. Причинами існування такого стану є низка чинників, до яких насамперед належать: традиційно радянський підхід до філософії (та її методологічної складової) як залежної від ідеології й покликаної лише обґрунтовувати її доцільність; учорашне домінування гносеологічної та конкретно-наукової методології як деїдеологізованої ніші дослідження; сучасне надмірне захоплення окремими проявами внутрішньої, суб'єктивної детермінації тощо.

Можна констатувати, що вирішення завдання пошуку концептуальних підвалин сучасних трансформацій суспільних відносин, утвердження нових форм діяльності (інноваційних технологій, підприємництва, відкритої політики тощо) є далеко не завершеним, потребує значної уваги теоретиків і створення нових методологічних моделей. У форматі нашого дослідження слід зауважити, що фіксація об'єктивних причин недостатнього застосування філософської методології не повинна вести до заперечення внутрішньофілософських причин такого стану. Тобто наявні теоретичні прорахунки, які не сприяють ствердженню сучасної української філософії як методологічної основи трансформування суспільства, продукування нової дійсності. Це тим більше недопустимо за умов, коли зарубіжний досвід демонструє глибоке проникнення методологічних ідей у практику соціальних змін, політику та менеджмент. Однією із внутрішніх філософських причин такого стану, на нашу думку, є недостатня артикуляція вітчизняної традиції діяльнісного підходу, що є значним здобутком радянського періоду розвитку філософії та психології. Слід визнати, що цей підхід був своєрідним перевершенням заїдеологізованого формату марксистської філософії, давав можливість розкрити широке коло питань людської життєдіяльності. У працях наших видатних вчителів і колег М.Булатова, В.Іванова,

М.Парнюка, В.Роменця, О.Яценка [1–5] та багатьох інших знайшли відображення такі важливі аспекти діяльнісного підходу, як: цілепокладання; теорія вчинку; концепція свободи як специфічного виду детермінації; розкриття особистості як самості, основи буття та визначального суб'єкта змін тощо. Ці ідеї є актуальними й на сьогодні, адже вони (разом із іншими сучасними підходами) дають змогу визначити вузлові пункти аналізу нашої дійсності та сформувати категоріальний ряд усвідомлення її трансформацій.

Звідси мета нашого дослідження – розкрити методологічний потенціал філософії щодо розв'язання складних проблем трансформації української дійсності, продукування нових суспільних відносин та форм практики. Із неї логічно виводяться такі завдання:

- встановити відмінності методології практики від її гносеологічного аналогу;
- проаналізувати категоріальний ряд креативного ставлення людини до дійсності;
- розкрити особливості детермінації трансформаційної діяльності;
- продемонструвати пріоритетне значення гуманістичних орієнтирів сучасних українських змін.

Недостатня увага до діяльнісного підходу у сучасному філософському дискурсі, на нашу думку, значною мірою зумовлена надмірним захопленням гносеологічною проблематикою та її методологічною складовою. Проте варто чітко усвідомлювати, що методологія пізнання – це шлях до знання – знання глибокого, істинного та системного, яке водночас є лише основою ефективної практичної діяльності (І.Кант). Методологія продукування або творення – це сукупність вимог, виконання яких веде до інноваційних змін дійсності, а з боку суб'єкта завершується набуттям умінь або професійної майстерності. Особливістю методологічних пошуків обґрунтування діяльності є їх практична спрямованість, прагнення сформувати не теоретичну картину відтвореного об'єкта, а ефективну модель активності суб'єкта. Тим самим методологія практичної діяльності відрізняється від методології пізнання цілою низкою взаємозв'язаних властивостей, а саме:

- своєю метою, яка визначається як творення ефективної моделі практичної діяльності на відміну від мети пізнання – істини;
- принципово іншим підходом до розгляду ролі суб'єкта, адже на відміну від прагнення позбутися його впливу, що є характерним для гносеологічного підходу, тут суб'єктивні особливості посідають значне, якщо не визначальне місце;
- тим, що вплив суб'єкта на об'єкт з необхідністю доповнюється врахуванням соціальної природи останнього у вигляді об'єктивованих форм культури чи у разі, якщо об'єктом змін виступають інші особи – їхньої внутрішньої, суб'єктивно зумовленої детермінації поведінки;
- взаємодією багатьох учасників трансформаційного процесу, яка перетворює їх на співсуб'єктів, а взаємодію на інтеракцію, що вимагає узгодження їх часткових функцій і підсилює роль управління;
- експліцитністю суб'єктивного чинника тобто рефлексивність практичної діяльності свідчить про важливість таких функцій суб'єкта як мотиваційна, ціннісна, інтеграційна, легітимізаційна та деякі інші;
- зведення множини інформації та знань до цілісного розуміння, з акцентуванням уваги на сенсотворчому значенні людської екзистенції;
- необхідністю врахування свободи як важливого детермінуючого чинника та багатьох інших.

Можна стверджувати, що недостатнє розуміння специфіки і взаємозв'язку цих двох методологій проявилось під час проведення круглого столу з проблем гуманітарної експертизи [6], яке загалом є прекрасним зразком відкритого обговорення складних і актуальних проблем соціальної та політичної філософії. Йдеться про те, що за всієї цінності гуманітарної експертизи як системи дослідження рівня впровадження людських вимірів у практику соціальних відносин, вона лише діагностує реальний стан, але не розкриває способів утілення цих вимірів, і тим самим не виконує методологічно-практичної функції. Ще однією хибою, що не сприяє формуванню методології творення, є відсутність об'єднань

гуманітаріїв, або міждисциплінарних підходів, напрацювань, ідей та висновків [8]. У контексті визначеної тут теми це насамперед брак зв'язку філософської та психологічної методологій, що зовсім не виправдано, адже саме остання сповнює умоглядну філософську методологію конкретними способами взаємодії різних соціальних спільнот, зокрема громади й влади. Такими способами, для прикладу, є маніпулювання, ідентифікація, рефлексія, емпатія, довіра тощо.

Філософська методологія формується шляхом актуалізації досвіду людської пізнавальної та практичної діяльності, переведенням його в узагальнено-категоріальну форму висновків, правил, методів і в такій формі складає змістовну канву культури. Тому традиційно вона тлумачиться як сукупність методів, застосування яких можливе в будь-якій сфері практичної діяльності. Сучасна методологія практики реалізується у розв'язанні широкого спектру проблем, до яких слід насамперед віднести визначення її суб'єкта, основних засобів або ресурсів, методів здійснення, а також категоріального ряду осмислення практичної діяльності. Так, стосовно суб'єкта продукування соціальних змін в Україні сьогодні відбувається переосмислення пріоритетної цінності держави як основного суб'єкта (типове бачення тоталітарного суспільства) і закріплення такої ролі за кожним окремим громадянином як базового й самостійного діяча. У цьому контексті держава розглядається лише як засіб для досягнення основної мети – розширення прав і свобод людини, що своєю чергою є необхідною умовою розвитку її особистості через самоідентифікацію та самореалізацію.

Вихідною ідеєю сучасного практичного ставлення людини до світу є усвідомлення тези, що світ – це не система ворожих зазіхань на людину (за Т.Гоббсом, “людина людині вовк”) і не “райські кущі”, а відкрите поле можливостей, де попередні дві максими є лише крайніми межами, в яких здійснюється людське самовизначення. Отже, реальний світ – це величезна сукупність окремих обставин і цілісних явищ, чинників, засобів дії, різних процесів тощо, які можуть сприяти і перешкоджати діяльності окремого суб'єкта. Дійсність існує як багатовимірний стохастичний стихія і визначення її значення для діяча значною мірою залежить від його розуміння, прагнення та вміння впорядковувати світ і себе, освоювати дійсність в умоглядних та практичних формах, продукувати нові предмети й стосунки. Складність освоєння багатоманітної дійсності посилюється тим, що предметне поле культури існує також у вигляді текстів, розуміння та інтерпретація яких вимагає від суб'єкта критичного їх переосмислення та продукування нових смислів (герменевтика, Ж.Дерріда). Ще однією ознакою (і вимогою) сучасної цивілізації є наявність розгорнутої комунікації у вигляді дискурсу – звучання й урахування всіх поглядів для досягнення суспільної узгодженості дій та перетворень. Тому дедалі актуальнішою стає методологія подолання суперечностей, розв'язання конфліктів і досягнення порозуміння – методологія комунікативної раціональності [7].

Кожна філософська школа дає власний варіант ставлення до наявної ситуації – від пасивної відстороненості (фаталізм) до радикальної активності (волютаризм) тощо. Концептуальний аспект філософської методології прояснює ставлення особи як до дійсності, так і до самої себе, своєї діяльності та впливає на вибір життєвої позиції, методів і форм її ствердження. Це особливо важливо у період транзиту українського суспільства до демократичних і гуманістичних цінностей, коли здійснюється суперечливий і драматичний пошук світоглядних засад життєдіяльності.

Методологія практики стає більш зрозумілою через розкриття її категоріальних визначень, до яких належать: концепція, методика, метод, прийом. Взаємозв'язок вказаних частин здійснюється насамперед через узгоджену лінію детермінації, коли концепція як усвідомлена основа дії, вихідний пункт вільного продукування нових предметних форм визначає вибір відповідної методики, методу тощо. Це особливо варте уваги в контексті поширення загальної методології на практику соціально-політичних змін, де концепція як вихідний, ключовий елемент методології зумовлює бачення стратегії розвитку, шляхи та засоби її здійснення. Змістовно найбільш близьким до “концепції” є термін “ідея”. Остання у

цьому контексті поєднує в собі певний рівень розуміння дійсності, оцінку її значущості для суб'єкта, мотиви (заради чого?) здійснюваних трансформацій та ієрархію цілей. Таке розуміння ідеї є співмірним широко артикульованій національній ідеї, проблемність ідентифікації та ствердження якої є загальнозрозумілою і значною мірою зумовлена спробами визначити її політичними методами, без належного застосування філософської методології.

Продуктування дійсності – це перевершення її існуючих станів новими формами, що виникають у результаті особливого поєднання знань (узагальнених відтворень дійсності), створених на їх основі технологій та практичної діяльності людини. У цьому контексті можна стверджувати, що необхідною умовою такого перевершення є низка атрибутивних характеристик внутрішнього світу людини – її акумулятивне, критичне, синтетичне та конструктивне мислення, цілеспрямовуюче воління, пасіонарна сила духу та багато інших. Роль особистісних, внутрішньоспонукальних чинників розвитку посилюється як у загальноцивілізаційному масштабі, так і в українському форматі, що зумовлено необхідністю долати наростаючу інертність цивілізаційних структур і проявляється у дедалі більшому попиті на мотиваційну рефлексію (В.Франкл, А.Маслоу). За твердженням сучасної гуманістичної традиції, мотивація – це вибір принципово важливих для суб'єкта значень із сукупності смислів, цінностей тощо, перетворення їх у внутрішні (інтенційні, духовні) спонуки діяльнісного напруження і водночас усвідомлення їх як засад подальшої діяльності. Сформований мотив – це початок нового детермінуючого ставлення людини до дійсності, що стверджує її свободу й самовизначення. Тут варто підкреслити, що специфічною рисою ставлення людини до дійсності є вільна мотивація, коли “майбутнє проникає у душу кожного як реальна мотивація його вчинків” [8, 119].

Вважається, що конкретною формою реалізації методології є парадигма (від давньогрецького – приклад, зразок). На відміну від концепції вона не є суто умоглядним утворенням (ідеї у філософії Платона), тобто не просто репрезентує теоретичне знання суб'єкта, вона трансформує попередні концептуальні аспекти у зразок розв'язання проблеми, дає відповідь на запитання як? (як досягти потрібного результату, поставленої мети?). Тобто парадигма розкриває мету, способи діяльності, визначає її пріоритети та шляхи досягнення потрібного результату. Можна сказати, що парадигма – це теорія (концепція), повернута обличчям до подальшого дослідження чи практичної діяльності. Парадигма включає в себе вимогу науковості, тобто насамперед рухатися від досягнутого, “від того, що є”, на відміну від інших можливих підходів, що прагнуть видавати бажане за дійсне тощо.

Сучасне значення поняття парадигми сформувався у контексті розуміння закономірностей революційної зміни способів пояснення світу у фізиці [9]. З часом термін набуває ширшого значення, вживається у загальнотеоретичному сенсі (у філософії і природознавстві) для визначення усталених типів пояснення певної сфери діяльності. У філософії загальноприйнятим вважається розрізнення класичної (модерної) та некласичної (постмодерної) парадигми. Дійсно, сучасні філософські методології принципово різняться від прагнень філософів XVIII–XIX ст. дати вичерпну відповідь на всі існуючі проблеми, сформуванню абсолютну систему знань, знайти єдино правильне пояснення тощо. Загальна, посткласична парадигма являє собою плюралістичне поєднання різних концепцій, динамічну й відкриту систему пошуку відповідей на актуальні проблеми без претензій на кінцеві істини. Внаслідок цього вона розпадається на низку відносно самостійних парадигм, що прагнуть дати своєрідне пояснення світу, формують власні концептуальні засади й відповідно до них визначають інструментарій впливу на соціальний розвиток. Тут варто зауважити, що XX – початок XXI ст. характеризуються не лише посиленою динамікою соціальних процесів, прискоренням темпів соціального життя, а й якісно новою мірою впливу свідомого чинника (історія стала рефлексивним процесом) [10]. Рефлексивний характер розвитку, тобто здійснюваний через свідомо-упорядковуючий вплив суб'єкта, полягає у безпосередньому втручанні теоретичних узагальнень та інших віддзеркалень дійсності у практичний процес творення соціальних змін. Сучасне методологічне знання

втратило свою академічність і через різні канали освіти й культури інтегрувалося у різноманітну за своїми проявами діяльність людей. Посткласичність такого знання, попри всю його строкатість і концептуальну різноманітність, означає також те, що відбувся тектонічний зсув, який відкрив людиноцентризм усіх філософсько-методологічних пошуків.

У спрощеному варіанті сучасна філософська методологія практики може бути зведена до кількох фундаментальних принципів. По-перше, це принцип загального взаємозв'язку, що вимагає брати будь-який прояв діяльності як одну із сфер людської діяльності з усіма її сутнісними визначеннями, а знання як фрагмент культури, що відтворює свій предмет у повноті його визначень і опосередкувань. По-друге, це принцип суперечності, притому суперечності у сутності, що стосується, зокрема, і наукового дослідження та розриває процес змін через єдність і боротьбу внутрішніх протилежностей. У нашому випадку – це протилежності між істинністю і хибністю, предметом і знанням про нього, а також між певним станом дійсності і внутрішніми можливостями його подальших змін тощо. По-третє, принцип розвитку, що відтворює необхідність змін від одного рівня до більш високого, досконалого і в практичному сенсі веде до інновацій. Звичайно, цими принципами не вичерпується весь потенціал філософської методології, вони є лише визначальними щодо інших.

Зрозуміло, що філософська методологія не може претендувати на єдину й вичерпну методологічну модель, вона лише формує загальні принципи й категорії буття та його перетворення. Як стверджує феноменологія, загальне не вичерпує змісту особливого, і тому філософська методологія з необхідністю доповнюється методикою врахування неповторності об'єкта змін. Філософська методологія – це методологія свідомого, рефлексивного й категоріально визначеного ставлення людини до світу, і тому, попри видиму її дескриптивність чи описовість, вона виконує прескриптивно-нормативну функцію, є регулятивним чинником діяльності.

Становлення методології продукування нових предметних форм відбувається через поєднання взаємодоповнюючих тенденцій – філософських узагальнень, висновків представників окремих сфер діяльності та практичного досвіду. Дійсно, науково обґрунтована й успішна методологія повинна синтезувати в собі концептуальні визначення, принципи, ідеї та методи і дійти окремих, конкретних методик і прийомів практичної діяльності. Це є шлях формування високої методологічної культури – важливого чинника продукування нових цивілізаційних змін.

Філософська методологічна культура не лише прагне дати відповіді на низку сучасних проблем концептуального характеру та сформувати вимоги до практичної діяльності, вона також окреслює застороги, фіксує прояви несумісної з нею активності. До останніх, зокрема, можна віднести:

- бажання стати на позицію гуру, що апріорі знає відповіді на всі питання;
- підміна критичних і конструктивних міркувань (рефлексій та дискурсів) мантрами (заклинаннями), загальноприйнятими банальностями, стереотипами, міфами тощо;
- ствердження романтичних зачарувань окремими фрагментами дійсності, замість критичного її осмислення;
- поширення суб'єктивних загальноабстрактних міркувань на конкретику вирішення пізнавальних та практичних питань;
- абсолютизація ситуативного або інструментального підходу і тим самим “втеча” від концептуального бачення проблеми;
- заміна свободи й відповідальності різними сурогатами лояльності й пасивності.

Ці та інші редуковані форми ставлення до дійсності обмежують процес її подальшого продукування, у конкретних соціальних умовах набувають значення зримих перешкод розвитку. Можна констатувати, що сказане повною мірою стосується сучасних українських трансформацій, де поряд із наростаючим креативним потенціалом існують прояви тоталітарної ментальності із властивими їй відчуженістю, фаталізмом, конформізмом та відповідними практиками. Тому завданням української інтелігенції є подальша копітка праця

на ниві пробудження креативного потенціалу суспільства, формування й ствердження високих взірців методологічної культури розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булатов М.А. Деятельность и структура философского знания. – К., 1976.
2. Иванов В.П. Человеческая деятельность – познание – искусство. – К., 1977.
3. Парнюк М.А. Принцип детерминизма в системе материалистической диалектики. – К., 1972.
4. Роменець В.А. Теорія вчинку і шляхи розвитку психології ХХ ст. // Історія психології ХІХ – початку ХХ століття: Навч. посібник. – К., 1995.
5. Яценко А.И. Целеполагание и идеалы. – К., 1977.
6. Гуманітарна експертиза: круглий стіл (перша та друга частини) // Філософська думка. – 2004. – № 6; 2005. – № 1.
7. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості. – Львів, 2000.
8. Сартр Ж.П. Проблемы метода. – М., 1993.
9. Кун Т. Структура научных революций. – М., 1975.
10. Сорос Дж. Криза глобального капіталізму: (Відкрите суспільство під загрозою). – К., 1999.